
प्रकरण पाचवे

निष्कर्ष
=====

प्रकरण पाचवे

निष्कर्ष

=====

आटपाडी तालुक्यातील दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रमांची अंमलबजावणी व त्याचा लोकांना झालेला लाभ या विषयीचे विष्कर्ष पुढीलप्रमाणे देता येतील.

१) आटपाडी तालुक्यामध्ये जिल्हा ग्रामविकास यंत्रणेमार्फत दारिद्र्य निर्मूलनाचा भाग म्हणून एकात्मिक ग्रामीण विकास योजना, दारिद्र्य निर्मूलन जलसिंचन कार्यक्रम (१९८२-८३ - १९८७-८८), राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार कार्यक्रम, ग्रामीण भूमीहीन रोजगार कार्यक्रम, जीवनधारा सिंचन योजना व जवाहर रोजगार योजना इत्यादी कार्यक्रम राबविण्यात आले आहेत.

२) पंचायत समिती आटपाडी येथील सांख्यिकी विभागातील उपलब्ध आकडेवारीनुसार १९८१ च्या जनगणनेनुसार एकूण ३७६७ दारिद्र्य रेषेवरील कुटुंबे होती त्यापैकी १९२६ (५२ टक्के) कुटुंबानी दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रमांचा लाभ घेतलेला आहे. म्हणजे अजून जवळ जवळ पन्नास टक्के कुटुंबे लाभापासून वंचित आहेत.

३) १९८०-८१ ते १९८८-८९ या नऊ वर्षांच्या कालावधीत दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम लाभार्थींची संख्या ४३४६ आहे. (संदर्भ सांख्यिकी विभाग पंचायत समिती आटपाडी व जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा सांगली प्रगती पुस्तिका सन १९८८-८९) परंतु प्रत्यक्षात हा लाभ १९२६ कुटुंबाना मिळालेला आहे यावरून असे दिसून येते की काही लाभार्थींनी दोन ते तीन वेळा लाभ घेतलेला दिसून येतो.

४) ज्या लाभार्थींनी दोन ते तीन वेळा लाभ घेतलेला आहे अशा लाभार्थींच्या आर्थिक परिस्थितीमध्ये सुधारणा झाल्याचे निरीक्षणाने आढळून आले.

५) विस्तार अधिकारी व शासकीय कर्मचारी यांच्याशी झालेली चर्चा व मुलाखती यावरून असे आढळून आले की लोकांनी कार्यक्रमाचा लाभ घेण्यासाठी विचारणा व प्रयत्न करण्याऐवजी उद्दिष्ट पूर्तीसाठी शासकीय अधिकारी वगैरे लोकांच्याकडे जावे लागते.

६) सर्वेक्षाणातील एकूण लाभार्थीपैकी ५६ टक्के लाभार्थी निरक्षर (तक्ता ४.५) असल्याने या कार्यक्रमांचे महत्त्व लोकांना कळत नाही. कार्यक्रमाविषयी पूर्ण कल्पना दिल्यास व सर्व माहिती समजावून सांगितल्यास लोकांच्या कडून चांगला प्रतिसाद मिळतो असे अधिकारी वगैरेच्या मुलाखती वरून प्रत्यक्ष निरीक्षणाने दिसून आले.

७) एकूण दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबांपैकी पन्नास टक्के कुटुंबे ही लाभापासून वंचित असण्याचे कारण म्हणजे कार्यक्रमांतर्गत दिल्या जाणा-या मदतीमध्ये बँकाकडून होणारा क्लिंब, जनावरासाठी लागणा-या चा-याची अडचण, वैद्यकीय सोई, उद्योगासाठी लागणारा कच्चा माल यांच्या अभावामुळे लोक लाभ घेण्यास उत्सुक नसतात. असे विस्तार अधिकारी-यांबरोबर केलेल्या चर्चेतून आढळून आले.

८) लाभार्थीची निवड योग्य प्रकारे झालेली नाही. ज्यांना मदतीची आवश्यकता आहे अशांची नावे दारिद्र्यरेषेखालील लोकांच्या यादीत नाहीत असे सर्वेक्षाणासाठी निवडलेल्या गावामध्ये मुलाखतीस गेल्यावर लोकांच्याकडून प्रतिक्रिया ऐकावयास मिळाली.

९) अशिक्षितपणा व अज्ञान यामुळे हारी माहिती देण्यास लोक तयार नसतात त्यामुळे सर्वेक्षण वास्तविक होत नाही. परिणामी योग्य त्या कुटुंबांना लाभ देण्यास शासकीय यंत्रणा असमर्थ ठरते.

१०) सर्वेक्षाणासाठी घोण्यात आलेल्या लाभार्थीच्या मुलाखतीवरून असे दिसून आले की शासनाकडून निरनिराळ्या कार्यक्रमांतर्गत जी मदत दिली जाते ती अपुरी असल्याने व्यवसाय, उद्योग प्रकल्प पूर्ण होऊ शकत नाहीत व चांगल्या जावरांची खरेदी करता येत नाही. उदा. म्हैस हारेदीसाठी २५०० ते ३००० रुपये पर्यंत मदत देण्यात आलेली आहे. परंतु तेवढ्या किंमतीत चांगल्या प्रकारची म्हैस खरेदी करता येत नाही.

११) साक्षार व व्यवसायाचा अनुभव असणा-या ज्या लाभार्थींना पुरेशा प्रमाणात मदत मिळालेली आहे व तीचा योग्य कारणासाठी वापर केलेला आहे त्यांच्या उत्पन्नात वाढ झालेली आहे. त्यांच्याप्रमाणे त्यांचे राहणी-मान उंचावले आहे. उदा. प्रकरण ४ मधील तक्ता ४.२४ मधील खरसुंडी गावातील साक्षार लाभार्थीच्या उत्पन्नात झालेली वाढ होय.

१२) लोकांचे दारिद्र्य, कर्जबाजारीपणा निरक्षरता आणि अनियमित मिळणारे उत्पन्न यामुळे काही लाभार्थींनी मिळालेली मदत अयोग्य कारणा-साठी व जुन्या कर्जासाठी वापरली. परिणामी त्यांची काहीही प्रगती झालेली नाही. हे तक्ता ४.२४ मधील १००० रुपये व १००१ ते २००० रुपये उत्पन्न वाढ झालेल्या (६० टक्के) लाभार्थींच्या अभ्यासावरून दिसून येते.

१३) दारिद्र्य रेषेखालील मागासवर्गीय अल्पभूधारकांना जवाहर सिंचन योजना, व जीवनधारा सिंचन विहीरी कार्यक्रमांतर्गत जलसिंचनासाठी विहीर व विद्युत मोटार यांच्यासाठी मदत देण्यात आली. ही मदत चांगल्या स्वभावी असून लोकांना याचा चांगल्याप्रकारे फायदा झाला व रोजगारा-साठी भटकणारा मासवर्गीय स्वतःची शेती करू लागला आहे असे सर्वेक्षाणा-साठी मुलाखती घेताना प्रत्यक्षात निदर्शनास आले.

१४) ग्रामीण दारिद्र्याचे स्वल्प ठरविण्यासाठी जमीन हेच मुख्य उत्पन्नाचे साधन मानून जमीनधारण क्षेत्रानुसार दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबाची

गणना केली जाते. परंतु दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबांच्या यादीवरून असे दिसून येते की लोकांनी जमीन कुटुंबातील वेगवेगळ्या व्यक्तींच्या नावे लावून दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रमांचा गैरफायदा घेतलेला दिसून येतो.

१५) वाढती लोकसंख्या व कुटुंबांच्या विभाजनानुळे जमीनीचे लहान लहान तुकडे होतात परिणामी दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांच्या संख्येमध्ये दिवसे दिवस भर पडत असलेली दिसून येते.

१६) ग्रामीण भागात उत्पन्नातील विषमता वाढतच असलेली दिसून येते. सर्वेक्षाणातील लाभार्थींच्या लाभ मिळविण्यापूर्वीच्या स्थितीचा विचार केला असता ८४ टक्के लाभार्थींचे उत्पन्न २००० रुपयांच्या आतील होते. १६ टक्के लाभार्थींचे उत्पन्न २००० रुपयांच्यावर होते (तक्ता ४.२२) लाभ मिळाल्यानंतर लोकांच्या उत्पन्नात वाढ झालेली दिसून येते. परंतु उत्पन्नामध्ये मोठ्या प्रमाणात विषमता असल्याचे दिसून येते. उत्पन्न वाढीमध्ये फक्त ३२ टक्के लाभार्थींचे उत्पन्न ४००१ ते ५००० व ५००० रुपयेच्या वर आहे. ६८ टक्के लोकांचे उत्पन्न अध्याप ४००० रुपयेच्या आत आहे. त्यातील ५० टक्के संख्या २००० ते ३००० या गटातच दिसून येते. परिणामी लोकांमधील दारिद्र्याचे प्रमाण दिवसेदिवस वाढतच आहे.

१७) तक्ता ४.६ च्या निरिक्षणावरून असे दिसून येते की, सर्वे-
क्षाणातील एकूण लोकसंख्येमध्ये निरक्षरांचे प्रमाण मोठे आहे. (५३.०५)टक्के) व साक्षारांमध्ये प्राथमिक शिक्षण घेतलेल्यांचे प्रमाण इतरांशी तुलना करता जास्त आहे. दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांमध्ये शिक्षण घेणा-यांचे प्रमाण वाढत असलेले दिसून येते. तक्ता ४.५ शी तक्ता ४.६ ची तुलना करता माध्यमिक व उच्च शिक्षण घेणा-यांचे प्रमाणही वाढत आहे. त्यामुळे अशा कुटुंबात सुशिक्षित बेरोजगारांचे प्रमाणही वाढत असलेले दिसून येते.

१८) सर्वेक्षाणासाठी घेतलेल्या मुलाखती व प्रत्यक्षा निरिक्षणांमध्ये असे आढळून आले की आर्थिक हालाखी व अनेक अडचणींना कंटाळून दारिद्र्य-रेषेखालील कुटुंबातील व्यक्ती ह्या व्यसनाधीन गेलेल्या दिसून येतात.

१९) दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रमांची यशस्विता ही पूर्णतः लोकांच्या प्रतिसाद व अधिकारी काचे सहकार्य यावर अवलंबून आहे. योग्य प्रतिसाद मिळाल्यास व योग्य कारणासाठी मदतीचा वापर केल्यास दारिद्र्यातून मुक्तता होणे अशक्य नाही.

२०) काही छोट्यामध्ये सहकारी दुधसंस्था असूनही त्या कार्यरत नाहीत (उदा. सर्वेक्षाणातील विठलापूर हे गाव) ज्या गावात कार्यरत आहेत त्या व्यवस्थित चालविल्या जात नाहीत. त्यामुळे लाभार्थींना दुधत्या जनावरांसाठी मिळणा-या मदतीमुळे त्यांच्या उत्पन्नात फारशी वाढ झाल्याचे दिसून येते नाही. कारण - १) दिली जाणारी मदत अपुरी असल्यामुळे चांगल्या जातीची जनावरे हारेदी करता येत नाहीत, २) जेथे दुधसंस्था नाही तेथे दुध विक्रीची अडचण निर्माण होते, ३) दुधसंस्था दुधाला योग्य भाव देत नाहीत. परिणामी लाभार्थींना योग्य लाभ मिळत नाही.

२१) आटपाडी तालुका हा दुष्काळग्रस्त असल्याने शेतीशी निगडित व्यवसायासाठी मदत देऊनही पाणी पुरवठ्याच्या अपु-या सोईमुळे दारिद्र्य-रेषेखालील शेतक-यांच्या उत्पन्नात फारशी वाढ झालेली नाही (तक्ता ४.२६) परंतु उद्योग व्यवसायापासून उत्पन्नात झालेली वाढ चांगल्या प्रकारची दिसून येते त्यामुळे लघुउद्योग व व्यवसाय व्यापार यासाठी जास्तीत जास्त मदत दिल्यास लोकांच्या उत्पन्नात वाढ होण्यास मदत होईल.

२२) एकंदरीत सर्व परिस्थितीचे अक्लोकन करता असा निष्कर्ष

काढता येईल की दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रमांतर्गत दिली जाणारी मदत मोफत नसून आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी शासनाने लावलेला हातभार आहे. आणि याचा योग्य वापर करून आपले उत्पन्न वाढविले पाहिजे हे जोपर्यंत लोकांच्या लक्षात येत नाही तोपर्यंत दारिद्र्याचे पूर्णतः निर्मूलन जरी शक्य नसले तरी दारिद्र्याची तीव्रता कमी करण्यामध्ये दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम पूर्णपणे यशस्वी होईल अशी खात्री देता येत नाही.

२३) सर्वेक्षाणासाठी निवडलेल्या सर्वच लाभार्थिनी कार्यक्रमाचे लाभ घेताना कर्मचारी वगाने पुरेपूर सहकार्य दिल्याचे सांगितले. परंतु बँकाकडून कर्ज मंजूरीस होणारा विलंब व बँकांचा गरीबांना कर्ज देण्यासंबंधीचा अल्प प्रतिसाद हा अमंलबजावणीमधील प्रमुखा दोषा दिसून येतो.

=====